

ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ПАРЛАМЕНТТІК АССАМБЛЕЯСЫ

ҚОРШАҒАН ОРТА, ТАБИҒИ РЕСУРСТАР ЖӘНЕ ДЕНСАУЛЫҚТЫ САҚТАУ ЖӨНІНДЕГІ КОМИССИЯ

СЕГІЗІНШІ ОТЫРЫС

2023 жылғы 6 наурыз, Баку

ЕСЕП

ТҮРКПА-ҒА МҮШЕ ЕЛДЕРДЕ БИОӘРТҮРЛІЛІКТІ ҚОРҒАУ

I. КІРІСПЕ

1. Қырғыз Республикасының Чолпан-Атасында өткен ТҮРКПА-ның 11-ші пленарлық отырысы барысында қабылданған Хатшылықтың 2023 жылға арналған Іс-шара жоспарына сәйкес сегізінші отырыста күн тәртібінің негізгі мәселесі ретінде «ТҮРКПА-ға мүше елдерде биоәртүрлілікті қорғау» тақырыбын қарау туралы шешім қабылданды.
2. Биоәртүрлілік («биологиялық әртүрлілік») термині гендерден экожүйеге дейінгі барлық деңгейлердегі Жердегі тіршіліктің әртүрлілігін білдіріп, өмір сүруді қамтамасыз ететін эволюциялық, экологиялық және мәдени процестерді қамтуы мүмкін. Биоәртүрлілік сирек кездесетін, жойылып кету қаупі төнген түрлерді ғана емес, сонымен қатар адамдардан бастап микробтар, саңырауқұлақтар және омыртқасыздар сияқты біз аз білетін организмдерге дейінгі барлық тіршілік иелерін қамтиды. Биоәртүрлілік вирустар, бактериялар, саңырауқұлақтар, өсімдіктер, омыртқасыздар мен омыртқалы жануарларды қоса алғанда, жердегі тіршіліктің барлық көріністерінің, биологиялық жүйенің күрделілігінің, оның

компоненттерінің әртүрлілігінің көрсеткіші, барлық тіршілік иелерінің жиынтығы.

3. Өткен ғасыр бойы планетадағы антропогендік белсенділіктің қарқынды дамуы экожүйелердің тез өзгеруіне және бүкіл планетада биоәртүрліліктің жаппай жоғалуына әкеліп соқтырды. Биоәртүрлілікке тікелей негізгі қауіп-қатерлер болып, тіршілік ету ортасының жоғалуы мен бөлшектенуі, ресурстарды ұтымсыз пайдалану, инвазия түрлері, ластану және жаһандық климаттың өзгеруі жатады.
4. 1992 жылы Рио-де-Жанейро Жер Саммитінде қол қою үшін ашылған Биологиялық әртүрлілік туралы конвенция (БӘК) биоәртүрлілікті сақтау мен тұрақты пайдалану және оның игіліктерін әділ бөлу үшін халықаралық негіз болып табылады.
5. 2030 жылға дейінгі Күн Тәртібінің 15-ші Тұрақты Даму Мақсаты болып табылатын «Құрлықтағы өмір» жер үсті экожүйелерін тұрақты пайдалануды қорғау және ілгерілету, ормандарды тұрақты басқару, шөлейттенуге қарсы күрес, жердің деградациясын тоқтату мен қалпына келтіру және биоәртүрлілікті жоғалтуды тоқтату бойынша нақты мақсаттары мен міндеттері бар жаһандық эталон ретінде мемлекеттер арасындағы ынтымақтастық болып қызмет етеді.
6. Саясатқа, үкіметтік жоспарларға және бюджеттерге қатысты шешімдер қабылдайтын адамдар ретінде парламентарийлер Конвенция бойынша Конференция Тараптарының (КТ) қарарларынан туындайтын заңнама бойынша шешімдер қабылдау процесінің негізгі қатысушылары болып табылады. Осылайша, заңдарды құру, өзгерту және ратификациялау арқылы олар Биологиялық әртүрлілік туралы конвенция (БӘК) шеңберінде халықаралық деңгейде қол жеткізілген консенсусты ұлттық және жергілікті деңгейдегі нақты әрекеттерге айналдыра алады. Сонымен қатар парламентарийлер БӘК-ның Ұлттық үйлестіру орталықтарының мандатын олардың КТ шешімдері мен іс-шараларын жүзеге асыруға жәрдемдесу жөніндегі күш-жігерін де нығайта алады.
7. ТҮРКПА-ға мүше мемлекеттер бұл проблемаларды өңірлік және халықаралық деңгейлерде барлық елдер үшін ортақ міндеттер ретінде қызмет ететін Тұрақты Даму Мақсаттары (ТДМ) контекстінде келісілген іс-қимыл жасай отырып шешеді.

8. Құрылған сәтінен бастап ТҮРКПА Қоршаған орта, табиғи ресурстар және денсаулықты сақтау жөніндегі комиссиясы мүше мемлекеттерде биоәртүрлілікті қорғау және сақтау мәселелері бойынша 7 Комиссия отырысы мен 6 семинар өткізді.
9. Қабылданған құжаттардан көріп отырғанымыздай, мүше мемлекеттер өзекті мәселелерді көтеруге және биоәртүрлілікке қатысты мәселелердің шешімдерін табуға өте мүдделі, сондай-ақ өз елдерінің заңнамасына сәйкес теңдік пен өзара тиімділік қағидатына негізделген ынтымақтастықты дамытуға және нығайтуға ниетті.
10. Осы есептің мақсаты аталған мәселе бойынша өңірлік ынтымақтастықтың басымдықтарын айқындау. Есеп Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан және Түркияның тиісті министрліктерінен алынған материалдарға, сондай-ақ тиісті халықаралық институттардың мәліметтеріне негізделген.

II. МҮШЕ ЕЛДЕРДЕГІ БИОӘРТҮРЛІЛІК

ӘЗЕРБАЙЖАН

11. Ел Еуропалық, Орталық Азия және Жерорта теңізі тектес түрлері бар бірнеше биогеографиялық аймақтардың түйіскен жерінде орналасқан және Кавказ экорегионының ажырамас бөлігі болып табылады. Әзербайжан Каспий теңізін тағы төрт (Ресей, Иран, Түрікменстан және Қазақстан) елмен бөліседі.
12. Каспий теңізінің Әзербайжан секторында балықтардың 90 дейін түрі бар, олардың 40 түрі мен кіші түрлерінің ұлттық маңызы бар. Каспий теңізінде тіршілік ететін сүтқоректілердің жалғыз эндемикалық түрі – Каспий итбалығы.
13. Елде жоғары сатыдағы өсімдіктердің 4500 астам түрі тіркелген, олардың 240 эндемикалық түрлер болып саналады. Ауыл шаруашылығын дамыту экономикалық даму үшін өте маңызды. Сонымен қатар ел бірқатар әлемдік маңызы бар азық-түлік дақылдарының шығу орталығы болып саналады.
14. Елде омыртқасыздардың 25000 жуық түрі тіркелген, олардың 90% буынаяқтылар типіне жатады. Әзербайжанда омыртқалы жануарлардың 698 түрі бар: балықтар (104), қосмекенділер (11), бауырымен жорғалаушылар (63), құстар (405), сүтқоректілер (115).

15. Əзербайжанның биоəртүрлілігіне əсер ететін негізгі факторларға мыналар жатады: (i) жердің деградациясы (тұзданудың кең жайылуы, топырақ эрозиясының кең таралуы, құрылыс жұмыстарының нашар реттелуі және тыңайтқыштарды, пестицидтер мен гербицидтерді кеңінен қолдану); (ii) тіршілік ету ортасының бөлшектенуі (өзендерді бөгеу, дала экожүйелерінде суару арналарының желілерін кеңейту, орман өрттерінің өршуі); (iii) табиғи ресурстарды ұтымсыз пайдалану (шалғындарда және жартылай құрғақ жерлерде шамадан тыс мал жаю, жабайы құстар мен аң аулау, балық аулау және суды таратудың нашар жүйелері); (iv) ластану (қалдықтарды тиімді басқарудың шектеулі инфрақұрылымы мен əлеуеті, қауіпті қалдықтарды сақтайтын сыйымдылықтардың əлсіздігі, қалдық мұнайымен ластану, трансшекаралық өзендерден түсетін муниципалдық, өнеркəсіптік және ауыл шаруашылығының қалдықтары); (v) инвазия түрлері (теңізде және құрлықта таралуы); және (vi) климаттың өзгеруі (бейімделу мен жұмсартудың болмашы мүмкіндіктері).
16. Төменде Əзербайжанның негізгі өндірістік секторларының əрқайсысында өткізілетін биоəртүрлілікті өзектендіру бойынша негізгі іс-шаралар сипатталған:
- Энергетикалық сектор:* Гобустан ауданындағы жел электр станциясы; Гобустан мен Абшерондағы күн-жел гибриді электр станцияларының жобалары; Яшмадағы жел паркінің жобасы; Сумгаиттегі электр станциясының жобасы; AzDRES оңтайландыру; биікте орналасқан 5 ауылдағы биогаз қондырғылары; Балаханидегі қоқысты өңдеу жобалары; Бритиш Петролиум (BP) үшін əзірленген ISO 14001 стандартына сəйкес келетін Қоршаған ортаны басқару жүйесі (EMS); және SOCAR «zero-waste» (қалдықсыз) стратегиясы.
- Ауыл шаруашылығы секторы:* биоотынды пайдалануға байланысты өсіру шығындарына мемлекеттік субсидиялар енгізу; мал шаруашылығын неғұрлым қарқынды дамыту үшін ауқымды мал шаруашылығы кешендерін дамыту; мақұлданған ауыл шаруашылығы өндірушілерін салықтан босату.
- Орман секторы:* ұлттық орман жамылғысын кеңейту; қалалық аумақтарды көгалдандыру; және бұзылған ормандардың экологиялық қызметін қалпына келтіру.

Су секторы: аймақтарда су тазарту қондырғыларын салу/кеңейту; және ауылдарда модульдік типтегі су тазарту қондырғыларын орнату.

Балық шаруашылығы және аквамәдениет секторы: «Балық шаруашылығы туралы» Заңның жаңа жобасы; 12 балық өсіру кәсіпорны (бекіре, тұқы және албырт); балық аулауға, әсіресе бекіре тұқымдас балықтарға квоталар мен шектеулердің сақталуын қамтамасыз ету.

Әсерді басқару: «Қоршаған ортаға әсерді бағалау туралы» Заң жобасы.

ҚАЗАҚСТАН

17. Батыс Еуропа көлеміне жуық кең аумаққа ие бола отырып, Қазақстан биік таулы аймақтарға байланысты таулы экологиялық жүйелердің алуан түрлілігіне ие. Ол табиғи жағдайлардың, экожүйелер мен түрлердің алуан түрлілігімен ерекшеленеді.
18. Төрт негізгі экологиялық жүйені анықтауға болады: орман (ел аумағының 2%), дала (28%), шөл (32%) және таулар (7%). Қалғандарына жайылымдар (8%), тыңайған жерлер (4%) және ауылшаруашылық жерлері кіреді.
19. Қазақстанда жоғары тамырлы өсімдіктердің 6000-нан астам түрін, саңырауқұлақтардың 5000 түрін, қыналардың 485 түрін, теңіз балдырларының 2000 түрін, сүтқоректілердің 178 түрін, құстардың 489 түрін, қосмекенділердің 12 түрін және балықтардың 104 түрін кездестіруге болады.
20. Қазақстандағы биоәртүрлілікке негізгі қысым мұнай мен газ өндірумен; көмір өндірумен; уран және басқа да пайдалы қазбаларды өндірумен; тау жыныстары мен қоғды төгумен; атмосфераның ластануымен; құрғатумен; қалдықтарды сақтаумен; жол құрылысымен; электр беру желілерімен; мұнай және газ құбырларымен; каналдар мен су қоймаларымен; және ирригациямен байланысты. Барлық осы іс-шаралар биоәртүрліліктің жоғалуына әртүрлі әдістердің, соның ішінде су қуыстарының, топырақтың, жер асты суларының және атмосфераның ластануына ықпал етеді; тіршілік ету ортасының өзгеруі; биотада радионуклидтердің жиналуы; қоршаған ортаның ластануы, топырақ пен топырақ асты жағдайының өзгеруі; тіршілік ету ортасының улылығының

жоғарылауы; судың ластануы; инвазия түрлерінің орналасуы және таралуы; және ауыр металдардың, пестицидтердің, гербицидтердің және дефолианттардың жиналуы.

21. Қорғалатын табиғи аумақтарға келетін болсақ, 9 табиғи қорықтан, 4 ұлттық саябақтан, 60 қорық учаскесінен, республикалық юрисдикциядағы 24 табиғи ескерткіштен, 3 зоологиялық саябақтан, 5 ботаникалық бақтан, бірнеше дендрологиялық саябақтан, Рамсар Конвенциясымен халықаралық маңызы бар деп танылған 3 су алқабынан және мемлекеттік маңызы бар 150 су қуысынан тұратын ел аумағының (5,44%) 14,8 млн гектардан астам жері қорғалады. Ең көп ұсынылған экожүйелер таулар (Ақсу-Жабағылы және Алматы қорықтары) болып табылады. Дала көлдерінің экожүйелері (Қорғалжын және Нұрзум) онша жақсы ұсынылмаған, бірақ Қазақстан аумағының жартысынан астамын алып жатқан шөлдер мен жартылай шөлдердің экожүйелері ең нашар ұсынылған. Шөлдің экологиялық жүйесінің әртүрлілігінің аз ғана бөлігі Үстірт және Барсакөлмес қорықтарында ұсынылған.
22. 2007 жылғы 9 қаңтарда қабылданған Қазақстанның Экологиялық кодексі елдегі қоршаған ортаны қорғау жүйесіне елеулі өзгерістер енгізді. 2006-2008 жылдар аралығында Қазақстан, мысалы, ұлттық экономиканың экологиялық орнықтылығын қамтамасыз етуге, Үкімет, бизнес және ҮЕҰ деңгейінде жаңа экологиялық теңдестірілген саясатты әзірлеуге, сектораралық әріптестікті нығайтуға, Қазақстанның орнықты дамуына көшу тұжырымдамасын 2024 жылға дейін ілгерілетуге бағытталған бірқатар үкіметтік құжаттарды қабылдады.
23. БӘК мақсаттарын қолдайтын заңнамалық актілерге: Қазақстан Республикасының Орман кодексі (1993 жылғы 23 қаңтар); Қазақстан Республикасының Су шаруашылығы кодексі (1993 жылғы 31 наурыз); «Жануарлар дүниесін сақтау, өсімін молайту және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (1993 жылғы 21 қазан); «Мұнай туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Заң күші бар Жарлығы (1995 жылғы 28 маусым); «Жер туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Заң күші бар Жарлығы (1995 жылғы 22 желтоқсан); «Жер қойнауы және оларды пайдалану туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Заң күші бар Жарлығы (1996 жылғы 27 қаңтар); «Экологиялық сараптама туралы»

Қазақстан Республикасының Заңы (1997 жылғы 18 наурыз); «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (1997 жылғы 15 шілде); «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (1997 жылғы 15 шілде).

ҚЫРҒЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

24. Жалпы, Қырғызстанда биоәртүрліліктің жоғалуы экожүйе деңгейінде жүреді және экожүйелердің көпшілігіне адам әрекеті азды-көпті әсер етеді. Экстремалды өзгерістерге ұшыраған экожүйелерге мыналар жатады: тау етегіндегі жазық дала сияқты тау етегіндегі өсімдіктер кешендері; Шу алқабындағы жағалау және сулы-батпақты экожүйелер; және Ферғана алқабының етегіндегі құрғақ, жартылай құрғақ және шөлді экожүйелердегі суб-алаң қауымдастығы.
25. Қырғызстанның таулы жерінде мал шаруашылығы дамыған, ол елдің негізгі ауыл шаруашылығы секторы болып табылады. Табиғи жайылымдар (жайлау мен шабындықтар) мал азығының негізгі көзі болып табылады, олардың мөлшері аймаққа байланысты қажетті жемнің жалпы көлемінің 60%-дан 89%-на дейін өзгереді.
26. Ормандар елдің салыстырмалы түрде шағын аумағын алып жатыр (5,62%) және арша, майқарағай, шырша-майқарағай, ұсақ жапырақты, жаңғақ, үйеңкі және төмен өсетін пісте ормандарынан тұрады. Олардың ішінде жаңғақ және шырша-майқарағай ормандары ерекше және жаһандық маңызы бар.
27. Тау бөктері мен таулы қауымдастықтар шамадан тыс мал жаюдан зардап шегеді. Сонымен қатар, мал басының көбеюі және табиғи жайылымдық жерлерді жақсарту бойынша шаралардың болмауы көптеген жылдар бойы жайылымдарға экологиялық негізделген стандарттардан асып түсті. Қазіргі уақытта жайылымдардың барлық түрлеріне қауіп төніп тұр; бұл әсіресе халықтың көп бөлігінің өмір сүруі мал шаруашылығына байланысты екенін ескере отырып өте маңызды. Орман экожүйелері елді мекендерді кеңейту, ормандарды ағашты өңдеу үшін заңсыз кесу, мал жаю және басқа да факторлар арқылы жылдан жылға артып келе жатқан деңгейде адам ықпалына ұшырайды. Елдің су экожүйелері ластанудан және су ағындарының өзгеруінен зардап шегеді.

28. Тау-кен компанияларының саны жыл сайын артып келеді және олардың қызметі елдің таулы экожүйелерінің биоәртүрлілігіне айтарлықтай қауіп төндіреді. Бұл жер үсті экожүйелеріне әсер ететін ашық өндіріске (алтын өндірісіне); қоршаған ортаның ластану көзі ретінде ықтимал қауіп төндіретін мұнай өндіруіне; және Тянь-Шань тауларының сейсмикалық, геодинамикалық және белсенді таулы-қатпарлы аймақтарында, тікелей су жинау алаңдарында және тығыз қоныстанған аңғарлардың үстінде «ілулі» орналасқан (уран өндіру нәтижесінде пайда болатын) уран қалдықтарына қатысты.
29. Қырғызстанның биоәртүрлілігін сақтаудың 2014-2024 жылдарға арналған басымдықтары Биоәртүрлілікті сақтаудың ағымдағы стратегиялық жоспарын ескере отырып тұжырымдалды. Бұл басымдықтар төрт стратегиялық мақсатқа айналдырылды: 1) биоәртүрлілікті сақтау мәселелерін 2020 жылға қарай мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың қызметіне интеграциялауға; 2) биоәртүрлілікке әсерді азайтуға және оны орнықты пайдалануға жәрдемдесуге; 3) экожүйелер мен түрлердің әртүрлілігін қорғау мен мониторингін жақсартуға; және 4) тұрақты экожүйелік қызметтер мен дәстүрлі технологиялардың пайдасын көтеріп, биоәртүрлілік пен экожүйелік қызметтердің әлеуметтік маңыздылығын арттыруға бағытталған.
30. Көптеген қарама-қайшы заңдар мен биоәртүрлілікке қатысты заңнамада үлкен олқылықтар болғанымен, біртіндеп жақсартулар орын алуда. Ел генетикалық ресурстарға қол жеткізу туралы заңнаманы құру үшін жұмыс істеуде. Қырғызстан Генетикалық ресурстарға қол жеткізу және оларды пайдаланудан түсетін пайданы әділ және тең бөлу туралы Нагоя Хаттамасының қатысушысы болып табылады.
31. Қырғызстан 2006 жылы қабылданған Тұрақты даму мүддесі үшін қоршаған ортаны қорғау туралы Орталық Азия негіздемелік конвенциясына қол қойды. Сондай-ақ ол жердің деградациясымен күресуге және елдің табиғи ресурстарын тұрақты басқаруға, соның ішінде биоәртүрлілікті сақтауға бағытталған Орталық Азия елдерінің Жер ресурстарын басқару бастамасының (ОАЖРББ) қатысушысы болып табылады.

ТҮРКИЯ

32. Түркия Азия мен Еуропа континенттерінде орналасқан, солтүстігінде Қара теңізбен, батысында Эгей теңізімен, оңтүстігінде Жерорта теңізімен шектелген. Түркияда 33 өзен, 200 табиғи көл, 159 бөгет су қоймасы және оның ішкі суларын құрайтын 750 жасанды көл бар. Түркияның орналасқан жері, таулармен және үш теңізбен қоршалуы құрлықтың, тұщы судың және теңіздің биоәртүрлілігінің жоғары болуын қамтамасыз етті. Түркияның жер бедері айтарлықтай әртүрлілікті көрсетіп, мұндағы экологиялық факторлар өте қысқа қашықтықта қатты өзгереді. Түркия – әлемдегі 34 биоәртүрлілік ошақтарының үшеуімен: Кавказ, Иран-Анадолы және Жерорта теңізімен толығымен қамтылған жалғыз ел.
33. Экожүйелер мен тіршілік ету ортасының бұл ерекше әртүрлілігі түрлердің айтарлықтай алуандығына әкелді. Түркиядағы фаунаның биологиялық әртүрлілігі басқа қоңыржай елдердің биологиялық әртүрлілігімен салыстырғанда өте үлкен. Бүкіл Еуропа континентінде гимноспермалар мен ангиоспермдердің 15 535 түрі болса, тек Анадолыда осы санға жақын (12 141) түрлер бар екені белгілі, олардың үштен бір бөлігі Түркияға тән. Географиялық аймақтар арасында Шығыс Анадолы мен Оңтүстік Анадолы, сондай-ақ фитогеографиялық аймақтар арасындағы Иран-Тұран және Жерорта теңізі аймақтары өсімдіктердің эндемикалық түрлеріне бай. Барлығы 13 404 таксон анықталды. Оның 12141-і (тамырлы өсімдіктер) флора таксондары және 1263 фауна таксондары (сүтқоректілер, құстар, тұщы су балықтары, бауырымен жорғалаушылар және қосмекенділер). Биоәртүрлілік кадастрынан 428 жергілікті эндемикалық таксондар және 3 275 эндемикалық таксондар анықталды. Түркияда жануарлардың 80 000-ға жуық түрі бар деп есептеледі. Бүгінгі күні анықталған омыртқалылардың жалпы саны 1500 жақындады; 100-ден астам түрі эндемикалық, сонымен қатар елдің теңіздерінде 550-ге жуық балық түрі бар, ал ішкі суларда тұщы су балықтарының 400-ге жуық түрі бар, олардың жартысынан көбі эндемикалық. Түркия флорасы қолмен өсіретін маңызды түрлердің көптеген жабайы туыстарын (мысалы, бидай, арпа, ноқат, жасымық, пісте және т.б.), көптеген экономикалық маңызды ағаш, дәрілік, хош иісті, өнеркәсіптік және сәндік өсімдіктерді қамтиды. Жерде өсетін түрлердің, дақылдардың

жабайы туыстарының және жабайы өсімдіктердің басқа түрлерінің бұл бай генетикалық ресурстары ауылшаруашылық өндірісін жақсарту және жаңа өсім көздерін енгізу үшін маңызды белгілердің жаңа туындысын қамтамасыз етуді жалғастыруда.

34. Түркияның ауылшаруашылық биоәртүрлілігіне әсер ететін негізгі факторларға ауылшаруашылық жерлерін тұрақсыз пайдалану жатады; суару мен егіншіліктің тиімсіз әдістері; ауылшаруашылық ресурстарын бейсаналық пайдалану; экономикалық құндылығы бар шетелдіктермен жергілікті нәсілдерді кесіп өту; жер тізіліміндегі және кадастрлық аймақтардағы кемшіліктер. Дала экожүйелеріне төнетін қауіптер инфрақұрылымдық және үстеме жұмыстардың жойқын зардаптарынан; экономикалық құндылығы бар өсімдіктерді шамадан тыс жинаудан; ормандарды дұрыс және бейсаналық кесуден және малды шамадан тыс жаюдан тұрады.

Адамдардың, әсіресе азық-түліктің негізгі қажеттіліктерін қанағаттандырудың ең маңызды факторы тірі ресурстарды тұрақты пайдалану болып табылады. Барлық өндірілген ауылшаруашылық өнімдері өсімдіктер мен жануарлардың мәдени түрлерінің жабайы туыстарына негізделген. Дүние жүзіндегі ауылшаруашылық аймақтары мен су ресурстарының тез ластануы адамдардың жақын арада азық-түлік қауіпсіздігіне тап болатынын көрсетеді. Қазіргі уақытта көптеген дамыған елдерде жоғары өнімді және жоғары сапалы сорттарды өсіру бойынша зерттеулердің өсуі байқалады. Осы оқиғаларды ескере отырып, елдердің биологиялық әртүрлілігі, әсіресе генетикалық ресурстар тұрғысынан үлкен күшке айналады. Өйткені жабайы тірі ресурстар қоршаған ортаға төзімді және жоғары өндірістік әлеуетке ие сорттарды өсіру үшін пайдаланылады. Азық-түлік өндірісі мен егіншілік үшін маңызды және біртіндеп азайып бара жатқан тірі ресурстар елдің қазіргі кездегі маңызды табиғи ресурстарының қатарына жатады. Осы тұрғыда Ауыл және орман шаруашылығы министрлігі (АОШМ) Ильгаз тауы ұлттық паркінің флорасында эндемикалық және эндемиялық емес, жойылып кету қаупі төнген түрлердің тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында топырақ пен жер параметрлері арасындағы байланысты анықтау жобасын тоқтатты.

Қысыммен суару жүйелерін суды пайдалану тиімділігін арттыру үшін АОШМ қолдайды және осы тұрғыда суару жүйелерін жетілдіру бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілуде.

Сонымен қатар, АОШМ әзірлеген Суару шешімдерін қолдау бағдарламалық (SuET) құралы фермер/кәсіпорын суару бағдарламасын дұрыс жоспарлауы үшін пайдалануға берілді. Осылайша, АОШМ отандық суару жабдықтарын әзірлеуге және әртүрлі сынақтар мен талдаулар жүргізуге болатын әлемнің бірнеше елдерінде үлгі болып табылатын Суару технологиялары ғылыми-зерттеу орталығын (SuTEAM) құру бойынша жұмысын жалғастыруда.

35. Табиғи ресурстарды тұтынбайтын, биологиялық әртүрлілікті және табиғи экожүйелерді сақтауға ықпал ететін, климаттың өзгеруіне төзімді және күшті әлеуметтік болашақ үшін азық-түлік жүйесін құруға бағытталған Анадолы далалық экожүйелері үшін климаттың өзгеруіне бейімделудің экожүйеге негізделген стратегиясы 2022 жылы күшіне енді.
36. Биологиялық әртүрліліктің ұлттық стратегиясы мен іс-қимыл жоспары (БӘҰСІЖ) 2001 жылы бұрынғы Қоршаған ортаны қорғау және орман министрлігінің (ҚОҚОМ) үйлестіруші рөлімен Биологиялық әртүрлілік туралы конвенцияны басқа міндеттемелерге сәйкес жүзеге асыруға және биологиялық әртүрлілікті жоғалтудан туындаған мәселелерді шешуге басшылық ету мақсатында дайындалды. Алайда, өзгеріп отырған ұлттық және халықаралық жағдайлар мен тенденциялар 2001 жылғы БӘҰСІЖ-ды қайта қарау қажеттілігіне әкелді. Демек, БӘҰСІЖ 2007 жылы бұрынғы Қоршаған орта және орман шаруашылығы министрлігінің үйлестіруші рөлімен кең қатысуға негізделген тәсіл негізінде жаңартылды. 2011-2020 жылдарға арналған Биоәртүрлілікті сақтаудың стратегиялық жоспары қабылданғаннан кейін, Ауыл және орман шаруашылығы министрлігінің үйлестіруші рөлімен БӘҰСІЖ-ды толықтыратын және 2018-2028 жылдарды қамтитын Аитин мақсаттарына (Биоәртүрлілікті сақтау жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспары) сәйкес келетін жаңа ұлттық мақсаттар мен іс-шаралар дайындалды. Келесі 10 жыл ішінде Түркия Түркияның биологиялық ресурстарын сақтау және тұрақты пайдалану, генетикалық ресурстарды пайдаланудан туындайтын ұтысты әділ бөлу үшін дайындалған БӘҰСІЖ (2007-

2017) және БӘСҰЖ (2018-2028) мақсаттарына сәйкес зерттеулерді жалғастырады.

37. АОШМ және онымен байланысты ұйымдар қоршаған ортаны және биологиялық әртүрлілікті сақтау мен тұрақты пайдалануға қатысты саясатты қалыптастыруға, әртүрлі мәртебелері бар қорғалатын табиғи аумақтарды анықтауға және басқаруға, жоспарлар мен бағдарламаларды әзірлеуге және іске асыруға, осы саладағы қызметті жүзеге асыруға және әртүрлі мекемелер арасындағы үйлестіруді қамтамасыз етуге жауапты. Бұл міндеттер Министрліктің орталық және провинциялық бөлімшелері және онымен байланысты ұйымдар арқылы жүзеге асырылады.

Түркияда генетикалық ресурстарға қатысты дәстүрлі білім бүкіл Түркияда жиналады және биологиялық әртүрлілікті басқарумен байланысты дәстүрлі білім жүйесінде тіркеледі. Жазылған деректер биоәртүрлілікке негізделген өнімдерді әзірлеу үшін тиісті мекемелер мен ұйымдардағы зерттеушілерге қолжетімді болады. Демек, зияткерлік меншік құқығы қорғалады және қосылған құны жоғары генетикалық ресурстарға негізделген өнімдерді әзірлеу бойынша ғылыми-зерттеу қызметі жеңілдетіледі.

38. «Нұх кемесінің биологиялық әртүрлілігі туралы мәліметтер базасы» деп аталатын ұлттық деректер базасы Түркиядағы биологиялық әртүрліліктің қазіргі жағдайы мен прогресін түгендеу әрі бақылау және табиғатты қорғау қызметінде биологиялық әртүрлілікке қатысты деректерді тиімдірек пайдалану үшін құрылды. Түркияның барлық провинцияларынан алынған биоәртүрлілікті түгендеу деректері «Нұх кемесінің биологиялық әртүрлілігі туралы ұлттық мәліметтер базасына» енгізіліп, сақтаулы. Осылайша, Түркияның биоәртүрлілігі туралы ақпарат мәліметтер базасы арқылы кестелер, графиктер және карталар негізінде сұралуы мүмкін және Түркияның биологиялық әртүрлілігін қорғау және тұрақтылық үшін болатын өзгерістер бақыланады. Бұл тұрғыда қорғалатын табиғи аумақтарға қатысты олқылықтарды талдау жұмыстары да басталды. Табиғатты тұрақты сақтау және ресурстарды басқару үшін қажетті құқықтық және институционалдық құрылым қайта қаралып, «Биологиялық әртүрлілікті сақтау туралы» Заң жобасы дайындалды, оған пайдалы тараптарға қол жеткізу және онымен бөлісу ережелері де кіреді. Пайдаланылатын ормандардағы биологиялық әртүрлілікті тиімдірек

сақтауды қамтамасыз ету үшін «Орман шаруашылығын басқару туралы» ереже қайта қаралды. АОШМ жанындағы Ауыл шаруашылығын зерттеу және саясат жөніндегі Бас дирекция (TAGEM) азық-түлік пен егіншілік үшін генетикалық ресурстарды сақтау және тұрақты пайдалану үшін де жауап береді. Судың биологиялық әртүрлілігін сақтау және тұрақты пайдалану бойынша зерттеулерді АОШМ Бас балық шаруашылығы және аквамәдениет басқармасы жүргізеді.

39. Түркия 2024 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының Биологиялық әртүрлілік туралы Конвенциясының (БҰҰ БӘК) 16-шы Тараптар Конференциясын (16-шы ТК) қабылдайды және екі жылға оған төрағалық етеді. 16-шы ТК 2020 жылдан кейінгі кезеңде Биоәртүрлілікті сақтау жөніндегі Жаһандық Негіздемелік Бағдарламаны (БСЖНБ) енгізуге қатысты маңызды ТК болады.
40. Биологиялық әртүрлілік жөніндегі Ұлттық үйлестіру кеңесін Ауыл және орман шаруашылығы министрлігі биоәртүрлілік саласындағы жаһандық күн тәртібіндегі өзгерістерді қадағалау, Конвенцияның ережелерін жүзеге асыру және 16-шы ТК төрағалығына жұмысты тиімді жүргізу үшін құрды.

III. ТҮРКПА-ҒА МҮШЕ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

41. Биоәртүрлілік өмір сапасының маңызды факторларының бірі, қазіргі және болашақ ұрпақтың әл-ауқатының негізі болып табылады. Сондықтан табиғи ресурстарды тиімді басқару, оларды ұтымды пайдалану экономикалық даму мен қоршаған ортаны сақтаудың басты шарты болып табылады.
42. 1992 жылы қол қойылған Биологиялық әртүрлілік туралы конвенция биологиялық әртүрлілікті сақтау, оның компоненттерін тұрақты пайдалану және генетикалық ресурстарды пайдаланудан туындайтын пайданы әділ бөлу жолындағы маңызды қадам болып табылады. Сонымен қатар, халықаралық қауымдастық алғаш рет табиғатты қорғауға секторлық емес, кешенді тәсілді қолданды. Конвенция биоәртүрлілік пен биологиялық ресурстардың этика, экономикалық тиімділік және адамның аман қалуы үшін сақталуы керектігін мойындайды.

43. БҰҰ-ның Биологиялық әртүрлілік туралы Конвенциясының 15-ші Тараптар Конференциясы (15-ші ТК) 2020 жылдан кейінгі кезеңге арналған Биоәртүрлілікті сақтау жөніндегі Жаһандық Негіздемелік Бағдарламаның (Kunming-Montreal Global Diversity Framework, GBF) қабылдануына әкеліп, биоәртүрлілікті жоғалту және экожүйелерді қалпына келтіру жөніндегі 23 мақсатымен биоәртүрлілікті сақтау жөніндегі маңызды келісім болып табылады.
44. ТҮРКПА-ға мүше мемлекеттер Биологиялық әртүрлілік туралы конвенцияға қатысушылар болып табылады. Қазіргі уақытта Конвенцияның 196 тараптары бар. ТҮРКПА-ға мүше мемлекеттер де Биологиялық әртүрлілік туралы конвенцияға Биоқауіпсіздік жөніндегі Картагена Хаттамасының қатысушылары болып табылады. Мүше елдер биоәртүрлілікке қатысты көптеген қолданыстағы платформаларда ынтымақтасады.

IV. ҚОРЫТЫНДЫ

45. Көріп отырғанымыздай, ТҮРКПА-ға мүше мемлекеттердің қоршаған ортаны қорғау саласындағы мақсаттарын қолдау үшін осы елдердегі экологиялық жағдайды жақсартуға бірқатар маңызды заңдар, құқықтық құжаттар мен мемлекеттік бағдарламалар әзірленіп, бекітілді, олардың барлығы Еуропалық заңнаманың талаптарына сәйкес келеді.
46. Айта кету керек, ТҮРКПА-ға мүше мемлекеттердің биоәртүрлілік саласындағы саясатының негізгі бағыттарының бірі қоршаған ортаны қорғауды барынша ұлғайту мақсатында халықаралық ұйымдармен және дамыған елдермен қарым-қатынасты кеңейту болып табылады.
47. Биоәртүрлілікті қорғау туралы жұртшылықтың хабардарлық деңгейін арттыру қажет.
48. ТҮРКПА-ға мүше мемлекеттер өздері мүше болып табылатын халықаралық ұйымдар шеңберінде және олар серіктес болып табылатын халықаралық келісімдер шеңберінде тиісті салаларда ынтымақтаса алады.
49. Құрылғаннан бері ТҮРКПА Қоршаған орта және табиғи ресурстар жөніндегі комиссиясы биоәртүрлілікті қорғаумен маңызды байланысы бар 7 Комиссия отырысы мен экологиялық мәселелер бойынша 5 семинар өткізді.

50. Жоғарыда аталған Комиссия отырыстары мен семинарлардың ұсынымдары ТҮРКПА-ға мүше елдердің экологиялық мәселелерге және биоәртүрлілікті қорғауға қатысты мәселелерді қарауға және шешімдерді табуға өте мүдделі екенін атап көрсетеді.
51. ТҮРКПА-ға мүше елдерде осы мәселе бойынша өзара ынтымақтастық үшін кең мүмкіндіктер бар. Семинарлар немесе конференциялар, тәжірибе алмасу бағдарламалары сияқты бірлескен іс-шаралар мен акциялар өткізу арқылы олардың өзара іс-қимылын кеңейту халықтарының игілігі үшін, сондай-ақ аймақтың мүддесі үшін ынтымақтастықты нығайтады.